

Nagy Szabolcs Balázs

A visontai Szent Kereszt felmagasztalása templom 2013. évi feltárása (Előzetes jelentés)

Kulcsszavak: műemléki kutatáshoz kapcsolódó tervásatás, előzetes jelentés; Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom, Heves megye; Árpád-kor, középkor, 18. század; építészet, kvádertemplom, temetkezések, újkori ruhamaradványok

Bevezetés

Az épület (lelőhely azonosító: 50045; 1. kép 1.) 2000. évi helyreállítása kapcsán 1999-ben Fülöp András és Koppány András végzett részleges (állványozás nélküli) falkutatást a templombelsőben, valamint kisebb felületen a külső homlokzatokon.¹ 2013. évi kutatásainkat megelőzően régészeti ásatásokkal nem vizsgálták az épületet, noha a helyi lakosok elmondása szerint korábban a templomfalak külső oldalán a csapadékvíz-elvezető csatornázás során egy (feltehetőleg középkori–kora újkori) temető maradványai kerültek napvilágra.

Az ásatások a műemlék újabb felújításához kapcsolódóan indultak el 2013-ban. Ez esetben – az önkormányzat történeti érdeklődésének köszönhetően – a kutatások jóval meghaladhatták az átalakítások kapcsán feltétlenül szükséges régészeti leletmentés mértékét, s így valódi tervásatás keretei között folytak. A kutatást az egri Dobó István Vármúzeum és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete együttműködésével, Buzás Gergely konzulensi segítségével végeztük.²

A feltárás nyolc hete során a templom hossztengegyében kijelölt kutatóárokban (I/1–6.), annak kisebb É-i és D-i irányú bővítéseiben, valamint a szentély és a hajó É-i falához kapcsolódó II., III. és IV. szel-

vényekben végeztünk mélyítést (1. kép 2.). Utóbbiakban – részben statikai okokból – nem érthetjük el a bolygatatlan altalajt, elértük azonban az I/1–4. szakaszok szinte teljes felületén, az I/5. szakaszban, valamint az I/6. árokszakasz D-i bővítésében. Előzetes festő-restaurátori vakolatfeltárások után a hajó É-i és D-i falának belső oldalán egy-egy kisebb felületen szondázó falkutatást is végezhetünk. Az ásatások végeztével a teljes feltárt felület visszatemetésre került, de a felújítási tervekbe már az új régészeti megfigyeléseket is beépítették.³

Az ásatások során rendkívül érdekes volt megfigyelni, hogy az újonnan feltárt maradványok hogyan módosítják, pontosítják azt a képet, mely a templom (és maga Visonta) történetéről korábban kirajzolódni látszott. Az alábbiakban a kutatások eredményeit e több évszázados történet időrendje mentén mutatjuk be. Természetesen az előkerült leletek, jelenségek korát és szerepét nem minden esetben lehetett egyértelműen meghatározni, így jelen összefoglalónkban a jobban megismert részletekre helyezük a hangsúlyt, s emellett a felmerülő bizonytalanságokat is jelezzük. A leletanyag későbbi átfogó feldolgozása nélkülözhetetlen feltétele lesz a kutatási eredmények részletesebb, megalapozott kiértékelésének.

A középkort megelőző korszakok emlékei

A terület őskori emlékeit – néhány, valószínűleg pattintott kőszekőként azonosítható töredéken kívül – mindössze egy maréknyi edénytöredék képviselte. Lelőhelyük megegyezett: a legkorábbi középkori jelenségeket is megelőző tömör, fekete agyagos rétegből kerültek elő a II. szelvényből. A leletekhez köthető őskori objektumot nem lehetett megfigyel-

³ A felújítási munkálatok tervezése már a régészeti kutatásokkal párhuzamosan megindult Kelemen Tamásné építész irányításával.

ni. Noha a kerámiatöredékek egymás mellől kerültek napvilágra, mégsem azonos korszakból valók: köztük valószínűleg neolitik, késő rézkori és bronzkori darabokat lehet elkülöníteni. A kevés őskori leleten kívül más, középkor előtti jelenséget, tárgyi emléket nem tártunk fel.

Az Árpád-kori templom és temetője

Az ásatások egyik jelentős eredménye volt a korábban ismeretlen (bár a történeti adatok alapján feltételezett) Árpád-kori templom maradványainak feltárása (2. kép). A templom alaprajza a kutatások által egyértelműen meghatározhatóvá vált: kb. 7×5 m-es, téglalap alakú hajójához egy félköríves záródású, enyhén nyújtott szentély csatlakozott.⁴ A szentély É-i falát a későbbi építkezések során teljesen megsemmisítették, a hajó É-i falát azonban – legalábbis részlegesen – belefoglalták a ma is álló É-i templomfalba. Mivel az épületnek jórészt csak alapfalai maradtak meg, így az egykori nyílások helye nem ismert.

A templom alapozását a fent leírt, fekete agyagos rétegbe ásták bele. Megmunkálatlan görgetegköveit sárga, erősen homokos habarcsba rakták. Az alapfalak szélessége változó, de mindenhol meglehetősen jelentős: az alapozás a szentélyben 1,8–1,9 m, a hajófal D-i szakaszán 1,6–1,7 m, míg a Ny-i hajófal esetében 2,3–2,4 m. A felmenő falaknak két helyen figyelhetünk meg komolyabb maradványait. A szentélyben jó állapotban került elő a fal kváderekből rakott legalsó kősora, így itt a fal szerkezetét is meghatározhattuk (3. kép). Az 1,1 m széles fal külső és belső oldalán 25–30 cm magas, szorosan egymás mellé illesztett kváderek fogták közre a falmagot, melyet az alapozáshoz hasonló habarcs és kőanyag jellemzett. A gondosan megmunkált kvádereket úgy faragták, hogy a szentély ívét pontosan kövessék. A felmenő fal még jelentősebb részleteit tudtuk megfigyelni a jelenlegi É-i hajófal szondázó kutatásával. A fal K-i részén nyitott kutatóablakban kb. 1,35 m magas, öt kősrnyi részlet tárult fel (4–5. kép) A kvádersorok 25–32 cm magas kőhasábokból épültek, anyaguk tufás kőzet, valószínűleg andezittufa.⁵ A kövek közötti rendkívül keskeny (alig 1, esetleg 2 cm-es) fugákban kemény, fehér meszes habarcs található. A habarcsban néhol faszénfoltokat lehet megfigyelni. A kvádereken az eredeti fehér mesze-

lés/vakolás is megőrződött néhány foltban.

A megmaradt jelentősebb *in situ* részletek egyértelművé teszik, hogy a kvádertemplom szentélye és hajója egyazon építkezés keretében készült, hiszen mind az alapfalak, mind a felmenő falak azonos anyaghasználatot és technikai jellegzetességeket mutatnak. A szentély esetében egyértelműen meg lehetett figyelni, hogy a széles falalapozásra a jóval keskenyebb felmenő falat úgy építették fel, hogy belső síkját közel az alapozás belső síkjához igazították, míg az alapfal külső síkja jóval túlnyúlt a felmenő fal külső síkján. A fent leírt öt kősor magas É-i kváderfal, továbbá a D-i és Ny-i hajófal néhány *in situ* kvádere alapján ezt a megoldást valószínűsíthetjük a hajó esetében is. Ugyanezek a részletek egyben azt is jelzik, hogy a hajó és a szentély felmenő falának szélessége nagyjából azonos lehetett.

Az épület egykori felmenő szerkezetéről a hajó- és szentélyfalakon túl egy további részlet árulkodik. A hajó Dny-i sarkában egy négyzetes pilléralapozás maradványa került elő.⁶ Az alapozás mind a felhasznált kőanyag, mind a sárga homokos kötőanyag tekintetében a hajófal alapozásával megegyező, így a templom felépítésével egyidősnek tartható. A pillér egykori szerepét illetően két lehetőség merül fel: vagy egy Ny-i karzat számára készülhetett, vagy pedig egy ún. behúzott torony alátámasztásában működhetett közre. A Ny-i hajófal feltűnően széles alapozása elméletileg elképzelhetővé tenné egy Ny-i torony létét, bár, mint láttuk, a falalapozás a szentély esetében is meglehetősen széles. Akár karzathoz, akár toronyhoz tartozott a pillér, további pillért (vagy pilléreket) feltételezhetünk az előkerült alapozástól É-ra, az eddig fel nem tárt területen.

A szentély területén, nagy felületen, épen megőrződött a templom rendkívül kemény, öntött, meszes-habarcsos járósintje is. Megújításának vagy egy korábbi járósintnek nem kerültek elő nyomai. A járósint felületén vöröses téglapor mutatkozott, mely magában a meszes-habarcsos rétegben már nem volt megfigyelhető. Ez alapján felmerülhet, hogy az Árpád-kori padló téglalburkolatú volt, de ennek más, határozottabb jelét nem találtuk.⁷ Így talán valószínűbb, hogy a téglapor csupán

⁶ Bár az alapozás É-i oldalát a később ráasott temetkezések részben elpusztították, nagyjából négyzetes (kb. 1×1 m-es) formája mindenesetre megállapítható.

⁷ A meszes-habarcsos járósint felülete teljesen simának mutatkozott, (tégla)lenyomatokat egyáltalán nem lehetett azonosítani rajta.

¹ FÜLÖP–KOPPÁNY 1999.

² Buzás Gergely konzulensi támogatását, javaslatait és meglátásait ezúton is köszönjük. Köszönettel tartozunk továbbá Fülöp Andrásnak, aki az ásatást szintén személyesen meglátogatta, tanácsaival és észrevételeivel segítette. A kutatások során a szerző és Nagy László ásatásvezetők munkatársai voltak: Bakó Katalin, Benyó Veronika, Bilicz Enikő, Deminger Csilla, Fazekas András, Gál Tamás, Gebri Tímea, Groma Katalin, Herbst Anna, Johácz Szilvia, Kocsis Andrea, Kolonits László, Kósa Titanilla, Lantos Sára, Mikesy Anna, Náda Zsófia, Pátkai Ádám, Rákóczi Gergely, Szalai Emese, Szolnoki Tamás, Takács Ágoston, Telekesi Dóra, Ujhelyi Nóra és Vigh József.

⁴ A szentély kb. 4,5 m hosszú és kb. 3 m széles. A méretadatok az épület belső méreteire vonatkoznak.

⁵ Györkös Dorottya geológus makroszkópos kőzetvizsgálata alapján.

a járószint egykori felületi színezésére utal.⁸ A hajó területén az Árpád-kori járószintet a későbbi temetkezések és építkezések nyomtalanul elpusztították. A kvádertemplom kisebb építészeti részletei, díszítő elemei szinte teljesen ismeretlenek. Azok a festett vakolatdarabok, melyek egy (valószínűleg) kora új-kori temetkezés sírgödreinek betöltéséből kerültek elő, tartozhattak akár az Árpád-kori, akár a későbbi templom kifestéséhez is.

A templom körüli temető kis részletét sikerült feltárunk a korai szentély DK-i sarkánál (6–7. kép). Szórványcsontokon kívül hat felnőtt temetkezést lehetett egyértelműen azonosítani. Deszkakoporsó nyomait (famaradványok vagy koporsószőgek formájában) öt esetben figyelhettük meg, de valószínű, hogy a hatodik, erősen bolygatott vázat is eredetileg koporsóban helyezték a sírba. Mellékletet egyetlen temetkezésben sem találtunk, a viseleti elemek közül is csupán egy sírban őrződött meg néhány ruhakapocs. Egyértelmű rétegtani helyzetükön túl a sírok tájolása is világosan jelezte, hogy létesítésük megelőzte a gótikus (a kvádertemplomot felváltó) egyház megépítését. Míg a későbbi sírok irányítását következetesen a jelenlegi templom hossz tengelyéhez igazították, a tárgyalt temetkezések közül négy határozott szöveget zárt be ezzel a tengellyel. Az eltérés oka kézenfekvő: az épületen belül mindvégig az egyenes falak iránya határozta meg a tájolást, míg az Árpád-kori szentélyen kívül az amúgy is íves fal nem gyakorolt ilyen döntő befolyást. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a hat korai temetkezés tájolása sem egységes.

Szintén ehhez a korai temetőhöz tartozott egy osszáriumszerű csontkupac, melyben a csontok (koponyák, hosszúcsontok, medencecsont darabjai, csigolyák stb.) egy kb. 25 cm magas halomba rendezve kerültek elő (7. kép). A jelenségnek csupán egy részletét tudtuk feltárni, eredetileg ugyanis mind Ny-i, mind D-i irányban jobban kiterjedt. Ny-i irányban láthatóan szelvényünkön túl is kutatható lenne, D-i folytatását azonban a jelenlegi (gótikus eredetű) szentélyfal alapozása pusztította el. A csonthalom rétegtanilag egyértelműen későbbi, mint a hat korai temetkezés, így felmerülhet, hogy a felszámolt sírok csontjainak egybehordása valamiféleképpen az új, gótikus templom megépítése körüli tereprendezéssel állt összefüggésben. Két (össze nem illő) csigolya, melyek a gótikus templom alapozásának habarcsába beleragadtak, valószínűleg arra utal, hogy a csontok halomba hordása

már azelőtt megtörtént, mielőtt a fal alapozási árkat megásták, s azt kövekkel és habarccsal betöltötték. A csontkupac feltárt részlete legkevesebb tizenhárom egyén: négy gyermek és kilenc felnőtt csontja tartalmazza. Az egyik felnőtt férfi – jobb síp- és orsócsontja alapján – törpenövésű lehetett.⁹

A templom és temetője kialakításának és használatának idejére csupán kevés támponttal rendelkezünk. A diadalív falalapozásának habarcsából egy csigavonaldíszes edénytöredék került elő, a meszes-habarcsos járószint alól pedig két darab kisméretű (1,5×1,5 cm), négyzetes alakú bronzveret és egy szűrődény átluggatott aljú talptöredéke. E leletek előkerülési helye jó alapot biztosíthatna az építkezés keltezésére, azonban nem bírnak szűkebb korszakra utaló sajátosságokkal. A leleteken túl a kvádertemplom építészeti jellegzetességei – alaprajz, szerkezet és méret, építészeti jegyek¹⁰ – és a környék korabeli templomai által rendelkezésre álló analógiák segíthetik a keltezést. Ezek alapos áttekintése és a leletanyag feldolgozása még hátravan, mindenesetre az építkezés egy tágabb, 12–13. századi keltezése biztosan megfogalmazható a kutatások jelen szintjén is.

Az írott forrásokban a település Szent Kereszt egyházának első ismert említése csak 1304-ből való.¹¹ Visonta térségbeli kiemeltebb szerepe ebben az időszakban már egyértelműen megragadható, valószínű azonban, hogy ennek komoly előzményei lehettek legkésőbb a 13. századtól.¹² Bár a feltárt maradványok csak az alapfalakra, illetve a felmenő fal kisebb részleteire korlátozódnak, összességében úgy tűnik, hogy a templom építészeti megformáltsága és gondosan kialakított kváderfalazata megfelelt a település jól adatolható középkori rangjának.

A templom körüli temető sírjaiból előkerült edénytöredékek tanúsága szerint a 14. század során még továbbra is az Árpád-kori eredetű templomot és temetőjét használták, tehát a leírt

⁹ Az embertani adatok alapja: ÉVINGER 2014.

¹⁰ Az osztrák épületkutatásban elterjedt falazat-keltezési módszer kritériumai alapján az öt kőszíni magasan fennmaradt kváderfal hozzávetőleg a 12. század második felére lenne keltezhető (Doris Schön osztrák épületkutató szóbeli közlése a fal-szövegről készült fényképek és rajz alapján). Az osztrák keltezési módszer azonban esetünkben egyelőre csupán iránymutató lehet, mivel a szükséges alapkutatásokat a magyar emléktanyag vonatkozásában még nem végezték el.

¹¹ GYÖRFFY 1987, 145.

¹² A település 13–14. századi történetére és birtokosai társadalmi helyzetére lásd: KOVÁCS 1975, 10–12.; GYÖRFFY 1987, 145.; NOVÁKI et al. 2009, 83.; ENGEL 1996, 411, 473, 479.; NAGY 1859, 327–329.

temetkezések keltezése legalábbis a 14. századig biztosan felnyúl. A feltárások során nem került elő olyan határozottabb jel, mely arra utalna, hogy a kvádertemplomot a gótikus periódust megelőzően átépítették vagy átalakították volna.

A késő középkori templom

Az újabb nagyszabású építkezések idején a korábbi templomot nagyrészt lebontották és egy hozzávetőleg háromszoros alapterületű, sokszögzáródású szentéllyel ellátott gótikus templomot alakítottak ki. A régi egyházból csupán az É-i hajófal bizonyos részleteit tartották meg, belefoglalva az új hajófalba.¹³ A többi falat az alapozás feletti legalsó kvádersor tetejéig vagy mélyebben visszabontották, s a maradványok fölött kialakították az új járószintet. Az Árpád-kori falak teljes elpusztítására csak az É-i szentélyfal esetében volt szükség, itt ugyanis az új szentély vonala metszette azt. Az új, megközeleltől azonos tájolású alaprajzot lényegében úgy illesztették az Árpád-kori előzményekhez, hogy a kvádertemplomból a lehető legnagyobb részt tudták megtartani. Az elbontott korai falakból származó kváderköveket a gótikus falakba másodlagosan beépítve használták fel újra.

A feltárások során a szentélyben egy kőlapokból kialakított padlóburkolatnak jó állapotú részletei kerültek elő. A szabálytalan alakú, általában keskeny, hasított kőlapokat egy jellegzetes, vékony agyagagyazatra fektették le. Ez a padló már kétséget kizáróan a gótikus falakhoz igazodott. Mivel korábbi, a gótikus szentélyhez tartozó járószint nyomai nem kerültek elő, a kőpadlót az új templom első járószintjeként lehetett azonosítani. A rétegvizonyok és a szentélyfal alapozási kiugrásának szintje ugyancsak ezt az értelmezést erősítették. Megfigyeléseink szerint a szentély falait előbb vakolták, s (közvetlenül) ez után készülhetett a kőlapos padlóburkolat. A hajó területén a kőlapos padlónak csupán egészen kis részlete került elő a diadalív vonalához közel, feltételezhető azonban, hogy egykor ennek is teljes felületét kőpadló borította.

Az Árpád-kori templom felmenő kváderfala kapcsán említett szondázó falkutatás az É-i hajófalon eredetileg egy élszedett keretű ajtónyílás vizsgálatának céljával indult, melyet még az 1999. évi részleges falkutatás fedezett itt fel. Kutatóablakunkban megfigyelhettük, hogy a csúcsíves záródású ajtónyí-

lást a gótikus hajófalba befoglalt kváderfalazatba vágták bele utólagosan (4–5. kép). A keretköveken az élszedett profil kissé elmosódó, az élszedés lábazati lefuttatása nem volt egyértelműen meghatározható. Az ajtókereten több helyen kisebb-nagyobb foltokban megőrződött az eredeti meszelés vagy vakolás, sőt a csúcsíves záradék bal oldali köelemén rózsaszínes festés egyértelmű foltjait is azonosítani lehetett az élszedésben.¹⁴ Az ajtó küszöbszintje igen magasan (még a 19. századi téglapadlónál is mintegy 28 cm-rel magasabban) jelentkezett.

Az ajtó egykori használatát jelzi egyrészt a jobb oldali szárkövön megfigyelhető csaplyuk, másrészt a tény, hogy befalazásának homokos habarcsa eltér a középkori falszövet kötőanyagától. A gótikus ajtónyílás jelentőségét – ahogy azt már az 1999. évi kutatás is megállapította – sajátos elhelyezése határozza meg. Mivel az ajtókeretet a fal belső felületén helyezték el, valószínűtlen, hogy egy egyszerű bejárati nyíláshoz tartozott volna: ez esetben a keretnek sokkal inkább a külső homlokzaton kellene megjelenie. (Ráadásul a bejárati nyílás É-i elhelyezése amúgy sem jellemző középkori templomainkra.) Az ajtó tehát valószínűleg egy, az É-i hajófalhoz toldott épületrészbe, talán egy kegyúri temetkezőkapolnába vezetett.¹⁵ Ennek létezését a templomon kívüli ásások és homlokzati épületkutatás igazolhatná. A gótikus templomnak (hasonlóan Árpád-kori előzményéhez) egyetlen külső bejárata sem ismert.¹⁶

Az új templom régészeti alapú keltezését már jelentősebb mennyiségű leletanyag segíti. Az építkezést megelőző, korai temetőrészlet sírgödreinek betöltéséből és a szentélyfal alapozási árkából származó edénytöredékek arra utalnak, hogy a gótikus templom nem korábbi a 14. századnál. Nagyobb mennyiségű és jellegzetesebb leletanyag került elő a gótikus templom első járószintjeként azonosított

¹⁴ Az ásások lezárultát követően, a templom helyreállítása során a keret mélységében kibontották az ajtó befalazását. Az ajtókeret oldalsó (a fal irányára merőleges) felületein az egyszínű rózsaszínes kifestés viszonylag jó állapotban, nagy felületen került napvilágra.

¹⁵ É-i toldaléképületként kézenfekvően felmerülhet még egy (esetünkben ismeretlen) középkori sekrestye, ezt azonban sokkal inkább a szentélyhez, s nem a hajóhoz csatlakoztatva valószínűsíthetjük.

¹⁶ A D-i hajófal belső oldalának azon szakaszán, ahol az 1999. évi épületkutatás egy D-i, befalazott ajtónyílást vélt felfedezni, szintén kutatóablakot nyitottunk. Vizsgálatunk megállapította, hogy az 1999-ben azonosított elválás a falszövetben – a várokozásokkal szemben – semmiképpen nem értelmezhető ajtónyílásként.

⁸ Tomka Gábor felvetését ezúton is köszönjük.

¹³ Alapos falkutatás nélkül jelenleg nem lehet meghatározni, hogy a mai északi hajófalban mennyi Árpád-kori részlet maradt meg.

kőpadló alatti rétegekből. A belül mázas, gyorskorongolt, vékonyfalú edénytöredékek pontosabb keltezése csak egy alapos feldolgozás után lesz lehetséges, mindenesetre az összkép előzetes véleményünk szerint azt a látszatot kelti, hogy az Árpád-kori templom lebontása és az új egyház megépítése *legkorábban* a 15. század folyamán mehetett végbe.

A gótikus templom összességében jóval kevésbé tűnik építészeti szempontból kiemelkedő alkotásnak, mint román kori előzménye. Bár alapterülete mintegy háromszoros a korábbiakénak, a részleteket tekintve meglehetősen egyszerű kialakítással számolhatunk. Valószínűleg még szentélyét sem látták el bordás boltozattal – erre utal a középkori támpillérek hiánya a külső homlokzatokon, illetve a tény, hogy bordaíndítások nyomát a padlástér vakolatlan belső falfelületein nem lehetett megfigyelni. A szentély D-i falán 1999-ben azonosított, félköríves záródású, viszonylag kisméretű ablaknyílás szintén a templom szerény díszítettségének látszatát erősíti. Ennek felel meg a kutatásaink során feltárt É-i csúcsíves ajtókeret egyszerű élszedett profilja is. Ásatásaink során a rétegekből egyetlen gótikus kőfaragvány-töredék sem került elő.

Visonta a 15. században már mezővárosi rangú településként tűnik fel, bár 13–14. századi jelentősége talán némileg csökkent a Visontai család harmadik generációja és a Kompoltiak birtoklása idején.¹⁷ Nehéz lenne megmondani, hogy a templom látszólagos egyszerűsége ténylegesen összhangban volt-e a település korabeli súlyával, illetve hogy maga a gótikus építkezés a birtoklástörténet melyik fordulatához vagy szakaszához köthető.

A templomon belüli temetkezések döntő többségét – keltező lelet és a datálást segítő rétegtani helyzet hiányában – nem lehetett a 15. és 18. század között szűkebb időszakhoz kötni. A feltárt sírok többsége mégis nagy valószínűséggel e tág időkeret végéből, a 18. századból való. Ezt sugallják egyrészt maguk a sírleletek, másrészt a templomon belüli elhantolások sűrűsége, mely által a korábbi sírok nagy részét a későbbi rátemetkezések elpusztíthatták. Mindössze két elhunyt maradványait tudjuk jelenleg a gótikus templom használatának idejéhez kapcsolni, mindkettőt a szentélyben (a hossz tengelytől kissé É-ra) helyezték el. A temetkezések sírgödre közvetlenül a kőlapos járószint alatt indult, és áttörte

a korai templom meszes-habarcos járószintjét. A sírok 15–17. századi keltezését a sírföldből előkerült kerámiatöredék is megerősíteni látszik.

A 18. századi barokk átépítés és a temetkezések

A barokk átépítés 18. századi keltezéséről közvetlen írásos vagy régészeti adattal nem rendelkezünk, mégis ezt a korhatározást valószínűsítik a helyszíni maradványok, az építkezések jobban ismert 19. századi időrendje, valamint a templom és vidéke kora újkori története.¹⁸ Az épület új ablaknyílásait is kialakító barokk átépítéssel feltételezhetően egyidősnek véljük azt a téglapadlót, mely a későbbi, egyértelműen 19. századi téglapadló alatt számos szelvényben napvilágra került. Mind a téglapadló, mind homokos-agyagos ágyazata a hajóban Ny felé eltűnik, ami talán a 19. századi burkolat lefektetését megelőző kisebb szintkiegyenlítés eredménye lehet.¹⁹ A padló a hajó területén több helyen erősen megsüllyedt, valószínűleg a templomon belüli gyakori temetkezések következtében. A hajó téglapadlózata a diadalív vonalában szabályosan megszakad, s a szentélyben mintegy két téglasornnyival (kb. 12 cm-rel) magasabb szinten folytatódik. A kettő találkozásánál egy vékony famaradványos sáv került elő, mely minden bizonnyal a szentélykorlát maradványaként azonosítható.

A hajó ÉK-i sarkában valószínűleg egy É-i mellékoltár maradványaként lehet értelmezni a korai téglapadlóval egykorú lépcsőszerű dobogót, melyet élére állított téglákból és nagyobb kövekből, kőlapokból alakítottak ki. A hajó DK-i sarkában egy kemény, fehér, meszes habarcús alapozást tártunk fel, mely rétegtani viszonyai alapján szintén a 18. századi periódushoz köthető. Kérdéses, hogy itt a 18. századi diadalívpillér alapozásával vagy esetleg egy D-i mellékoltár maradványával lehet dolgunk.

A templomon belül mindent egybevéve összesen 48 egyedileg azonosítható (bolygatott vagy bolygatatlan) temetkezést bontottunk ki, továbbá rengeteg másodlagos helyzetű emberi csontmaradványt. A szórvány csontok nagy száma mellett tovább csökkentette a ténylegesen feltárható temetkezések számát, hogy a sírok jelentős részében a csontanyag részben vagy egészen felszívódott a talajban. Több esetben csupán a koporsómaradványok és az eset-

leges viseleti elemek maradványai őrződtek meg, máskor csontlenyomatok és sárgásfehér csontpor jelezték az elhunytat. Néhány esetben a haj-, szőr- és esetleg bőrmaradványok is megmaradtak a sírokban. A deszkakoporsók alkalmazása az Árpád-kort követően is általános lehetett: a 48 temetkezésből 39 esetben lehetett megfigyelni a koporsók nyomait famaradványok vagy koporsószőgek formájában.

A feltárt sírokból valódi mellékletek (pl. halotti obulus, fa rózsafüzér) csak elvétve kerültek elő, a viselet egyszerű maradványai valamivel nagyobb számban. Utóbbiak között említhetők a bronz és vas ruhakapcsok, egyszerű párizsi kapcsok, gombok, gyűrűk, valamint a párták, fémszállal átszőtt szövetek és egyéb ruházati maradványok. Egy egyszerűen díszített csontfaragvány (valószínűleg késnél borítása), a kerámia- és üvegtöredékekhez hasonlóan, talán csak hulladékként keveredett a sokszor átforgatott sírföldbe.

A temetkezések szempontjából a templomon belül kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk a hajó központi tengelyében a diadalív vonala előtti területnek. Ezt nem csupán a központi és a szentélyhez közeli helyzet valószínűsíti, de a feltárások eredménye is megerősíteni látszik. A 18. századi téglapadló itt süllyedt meg a legerősebben, ami alapján kezdetben felmerült egy esetleges kriptá jelenléte, azonban épített sírhely nyomai egyáltalán nem kerültek elő. A területen öt, meglehetősen jó állapotú koporsót tártunk fel, melyből négy (két gyermek, egy nő és egy férfi koporsója²⁰) rendkívül közel helyezkedett el egymás mellett, illetve alatt, mégsem bolygatták egymást (8–9. kép). A női sírban feltárással került egy fémszállakkal átszőtt fejdísz maradványa, továbbá előkerült egy meghatározatlan érem. A négy temetkezést összeköti a koporsók azonos, rézszegecses díszítése is. Mindezek alapján talán felvethető, hogy valamiféle családi temetkezőhelyként értelmezzük a jelenséget, bár ez az elképzelés még további bizonyításra szorul. Az ötödik, legalsó temetkezés a felette lévő által bolygatott, az elmozdult csontok helyzete alapján több évtizeddel korábbi lehet annál.²¹

A koporsók említett rézszegecses díszítése nem kizárólag a négy központi helyzetű temetkezés sajátja volt. Összesen nyolc koporsó esetében figyelhetünk meg a jelenséget, ezek közül hét a szentélyhez viszonylag közel, egy pedig attól kifejezetten távol he-

lyezkedett el (10. kép). A szegecses általában rendkívül sűrűn borították a koporsókat, s nem csupán a fedlapon jelentek meg. Több esetben megfigyelhető volt, hogy hatágú csillaggal díszített (domborított vagy préselt), kerek fejű szegecsokról van szó. Ezekkel valószínűleg a koporsót egykor borító drapériát rögzítették a fához, s eredetileg valamilyen mintába vagy feliratba rendezve verheték be a koporsóba. Az elhunytak nevének és a halálozás dátumának ily módon történő jelzése a korszakban nem ritka,²² Visontán azonban a temetkezések állapota nem tette lehetővé a feltételezhető feliratok kiolvasását.

A 18. századi sírok közül kiemelkedik egy, a leirtakhoz hasonlóan csillag alakú szegecses sűrűn borított koporsójú temetkezés. A koporsófedeleltávolítva kivételesen ép állapotú ruhamaradványok láttak napvilágot a sírban: egy háromszögletű barna nemezkalap, egy szinte sértetlen dolmány (?) három párhuzamos gombsorral, a gombok között *in situ* megmaradt zsinórfülekkel, egy foszlányos nadrág és barna bőrcsizma (11–12. kép). A ruhamaradványokkal ellentétben a váz csontjai több helyen teljesen megsemmisültek, s csak csontpor formájában jelentek meg a sírban. A koponyából is kizárólag fehér csontpor maradt, ugyanakkor az elhunyt haja nagy mennyiségben és jó állapotban került elő. A dús barna hajazat feltehetőleg egykor kétoldalt hosszasan lelógott. A csontmaradványok állapota és a sírba bekeveredett szórvány csontok nem tették lehetővé az elhunyt érdemi antropológiai vizsgálatát. A rendkívüli viseleti emlékek a temetkezés korát a 18. századra határozzák meg. A rézszegecses koporsó, a viselet jellege és a temetkezés templomon belüli helyzete nemesi rangú elhunyra utal. Visonta 18. századi vegyes birtokviszonyai alapján mindazonáltal nehéz lenne meghatározni, hogy a Hallerek, a Nyáryak vagy a Nyáry-örökösök melyik leszármazottjával azonosítható az itt eltemetett személy.²³

¹⁷ A település 15. századi történetére és birtokosai társadalmi helyzetére lásd: KOVÁCS 1975, 11.; CSÁNKI 1890, 56, 80–1.; NOVÁKI et al. 2009, 83.; ENGEL 1996, 411., 473., 479.; NAGY 1859, 327–329.

¹⁸ Utóbbiakra lásd: HMM III, 687–689.; BOROVSKY 1909, 89.; NETYE 2012, 83.

¹⁹ A feltételezett szintkiegyenlítés a felület jól megfigyelhető K-i irányú lejtésének felszámolására irányulhatott.

²⁰ A nő biológiai életkora 60 év felettire, a férfi 50 év felettire becsülhető, felső határérték megadása nélkül. ÉVINGER 2014.

²¹ A koporsóban egy nagyjából 25–35 éves kora között elhunyt felnőtt, valószínűleg férfi nyugodott. ÉVINGER 2014.

²² A váci Fehérek temploma kriptafeltárásain összesen 73 hasonló, textillel bevont koporsót azonosítottak, s a szerencsésebb megmaradási körülmények között is néhány esetben csak a csillagmintás rézfejű szegek utaltak az egykori textilbevonatra. A szegecses sűrűn kivert váci koporsók a 18. század közepéig harmadára keltezhetőek: a kriptába történő temetkezések 1731-ben kezdődtek el, a textilbevonatos koporsódíszítés pedig az 1780-as években már kevésbé volt népszerű. Lásd RADULY 1997, 21–23.; KOVÁCS 1997, 34. Újabbban a gönci templom 2014. évi ásatásán kerültek elő rendkívül hasonló koporsós temetkezések. Lásd GÁL et al. 2014, 110–114.

²³ HMM III., 687.; BOROVSKY 1909, 89.; BAKÓ 1975, 23–25.; NETYE 2012, 83.

Építkezések a 19. században

A 19. századtól kezdve a templom átépítései, felújításai az írott források alapján lényegesen jobban ismertek, mint a megelőző korszakokban. Az egyes szakaszokról az 1999. évi kutatások dokumentációjában jó összefoglalás áll rendelkezésre, így a 2013. évi kutatások itt csupán néhány ponton gyarapították tudásunkat.

A 19. századi téglapadló építése során – mint láttuk – nem szedték fel és használták újra nagy mennyiségben a korábbi, 18. századi burkolat tégláit, hanem jellemzően a régebbi, meghagyott padló fölé alakították ki az új járőfelületet. A padlót 1890–1900 körül K–Ny-i irányban a hajó teljes hosszában egy sávban átvágták, illetve ehhez kapcsolódóan É–D-i irányban a toronyalj felől is felszedték. A burkolat feltörése után elterített sárga homokrétegből egy 1892-es pénzérme került elő.

Kutatásaink megerősítették az 1999. évi megfigyeléseket, miszerint a jelenlegi diadalívpillérek és a középső kettős falpillérek a templom 19. századi újraboltozása idején készülhettek. A pillérek lépcsősen szélesedő alapozása teljesen azonos jellegzetességeket mutat, építésük során pedig átvágásra került a korábbi, 18. századi téglapadló. A pillérek és az É-i hajófal között egyértelmű falelválást lehetett megállapítani.

Szabolcs Balázs Nagy

Excavation of the Church of the Holy Cross in 2013 (Preliminary report)

Keywords: *research excavation linked to monument conservation, preliminary report; Visonta, Church of the Holy Cross, County Heves; Árpadian Age, Middle Ages, 18th century; architecture, ashlar-built church, burials, Modern Age costume remains*

Introduction

Prior to our research, the building (id. no. 50045; *Fig. 1. 1*), was not archaeologically explored; in 1999, only a partial investigation of the walls was performed in the church's interior and the outer façade.^{1*} Although the excavations were part of the conservation and renovation work in 2013,²⁻³ they exceeded the extent of a necessary archaeological salvage excavation. During the eight weeks of the excavation, we explored the church in trenches opened along the axis of the church, in the sanctuary and by the northern wall (*Fig. 1. 2*). Although we could not excavate down to the undisturbed natural subsoil in the latter, in part owing to statical reasons, we were able to do so along almost the entire length of the longitudinal trench.

Described in the following are the results of the excavations for the period up to the 18th century rebuilding of the church, highlighting the details we could clarify. The comprehensive evaluation of the find material will act as the foundation of a more prudent, detailed assessment.

The Árpadian Age church and its churchyard

One major result of the excavation was the discovery of the previously unknown remains of the Árpadian Age church, whose presence was assumed from the historical sources (*Fig. 2*). The rectangular church had a slightly elongated, semi-circular apse.⁴ Only the foundations of the building survived, and thus the exact place of the one-time door and windows remains unknown.

The remains of extant walls could be studied in two spots. The lowermost course of ashlar survived in good condition in the sanctuary and thus we could determine the structure of the wall (*Fig. 3*). The wall-core of mortar and stone resembling that of the foundations was enclosed by close-set ashlar on the exterior and interior side of the wall. Another wall section was preserved in the eastern part of the current northern nave wall, where we uncovered a roughly 1.35 m high section of five courses of stones (*Figs 4–5*). The courses were made from 25–32 cm high stone blocks⁵ and the narrow gaps between them were filled with lime mortar. The surviving remains provide ample evidence that the nave and the sanctuary of the ashlar-built church were constructed at the same time. The width of the walls of the nave and the sanctuary had probably been more or less identical.

The foundations of a rectangular pillar were uncovered in the nave's south-western corner,⁶ which can be regarded as being co-eval with the church's erection. Two possible explanations can be suggested for its role: it was made either for a western gallery or for supporting an interior tower. Additional pillars can be assumed north of this one in the uninvestigated area.

The lime mortar spread over the ground for the church's floor was preserved over a larger area in the sanctuary. There were no traces of its renewal or of an earlier floor. The Árpadian Age floor in the nave was completely destroyed by later burials and building activity.⁷⁻⁸ The smaller architectural and decorative elements of the ashlar-built church are virtually unknown. The painted plaster fragments brought to light from the fill of a (probably) Early Modern Age burial could have originated from either the Árpadian Age or from the later painting of the church.

We uncovered a small section of the churchyard by the south-eastern corner of the early sanctuary (*Figs 6–7*). In addition to a few stray bones, we uncovered six adult burials. We observed the remains of plank coffins in five burials, although it seems likely that the sixth, strongly disturbed burial had similarly been deposited in a coffin. We did not find grave goods in any of the burials, and the single costume accessories

were a few clasps. Aside from their stratigraphic position, the orientation of the burials too indicated that they predated the construction of the later Gothic church.

An ossuary-like heap of bones (*Fig. 7*) can also be associated with this early cemetery.⁹ However, since its stratigraphic position indicates a later date than the six early burials, it is possible that the collection of bones from destroyed burials can be linked to the activities preceding the construction of the new Gothic church.

There are few anchors for the date of the church and its churchyard. In addition to the finds, the architectural traits of the ashlar-built church can provide a few secure points. Although the critical assessment of the finds and of these traits is still a task ahead of us, a broad date in the 12th–13th centuries can be proposed at the current state of research.¹⁰ On the testimony of the vessel fragments recovered from the graves, the Árpadian Age church and churchyard continued to be used during the 14th century too, and thus the upper boundary of the burials is marked by the 14th century. It would appear that the ashlar-built church had not been rebuilt or transformed before the Gothic period.

The ashlar-built church with a gallery or tower had probably been the church, most likely the parish church, of a more prominent settlement. The first mention of the Church of the Holy Cross dates from 1304.^{11,12} The church's architecture and carefully built ashlar walls no doubt reflected the settlement's rank in that period.

The late medieval church

The earlier church was largely demolished when the large-scale building work was begun and a roughly three times as large Gothic church with a polygonal sanctuary was erected in its place. Only a portion of the northern nave wall was retained from the earlier church that was incorporated into the new one.¹³ The new groundplan was fitted to the earlier one in a manner as to preserve as much as possible of the earlier ashlar-built church. The ashlars of the walls were re-used and incorporated into the new Gothic walls.

During the excavation, we uncovered well-preserved parts of a floor constructed of stone slabs that probably represented the first floor of the Gothic church. Only a small part of the stone slab floor survived in the nave, close to the line of the triumphal arch. We found a chamfered ogival door frame in the northern nave wall that had been cut into the ashlar wall subsequently (*Figs 4–5*). It preserved the original whitewash as well as the pinkish painting.¹⁴ The significance of this Gothic door lies in its unusual location. Since the door frame was set in the inner side of the wall, it seems unlikely that it had been a simple entrance: in this case, it should have been located on the outer façade. It seems more likely that the door led into a room built against the northern nave wall, perhaps a patron's burial chapel.¹⁵ Similarly to its Árpadian Age predecessor, none of the entrances to the Gothic church are known.¹⁶

The finds suggest that the demolition of the Árpadian Age church and the construction of the new church occurred during the 15th century at the earliest. The church itself does not appear to be an outstanding work of Gothic church architecture and was probably a more modest building than its Romanesque predecessor. Even though the building itself was three times larger, it was more humble regarding its architectural details. The small semicircular window identified in the sanctuary's southern wall in 1999, the ogival door frame and the fact that even the sanctuary lacked a ribbed vaulting seem to confirm this. We did not find a single Gothic stone carving during our excavation.

Visonta is described as a settlement with the rank of a market town in the 15th century, even though its former, 13th–14th century significance had declined slightly by this time. It is difficult to tell whether the apparent simpleness of the church was a reflection of the settlement's importance at the time, and neither can it be established to which phase or change in ownership the church's construction can be linked.¹⁷

The overwhelming majority of the burials inside the church dates from the 18th century. Only two burials can be associated with the period during which the Gothic church was used (15th–17th centuries): both individuals were interred in the sanctuary, slightly north of the axis.

The Baroque rebuilding and burials of the 18th century

We have tentatively linked the brick floor¹⁹ uncovered underneath the later 19th century brick floor in several trenches to the Baroque rebuilding.¹⁸ The brick floor is interrupted in line with triumphal arch and continues at a slightly higher level in the sanctuary. There was a narrow zone with wood remains between

the two, probably representing the remnants of a wooden sanctuary railing. We probably uncovered what had been the remains of a side-altar in the nave's north-eastern corner, while the foundation in the nave's south-eastern corner had either been that of another side-altar or of a pillar of the triumphal arch.

We unearthed a total of forty-eight individual burials as well as a high number of human bones in a secondary position. Owing to the extensive decay of the skeletal remains, only the coffin remains and the costume elements or accessories were preserved in many cases, while in others, only bone imprints or bone powder marked the position of the deceased. Hair and leather remains were occasionally preserved in the burials. It would appear that the use of plank coffins was quite widespread during this period.

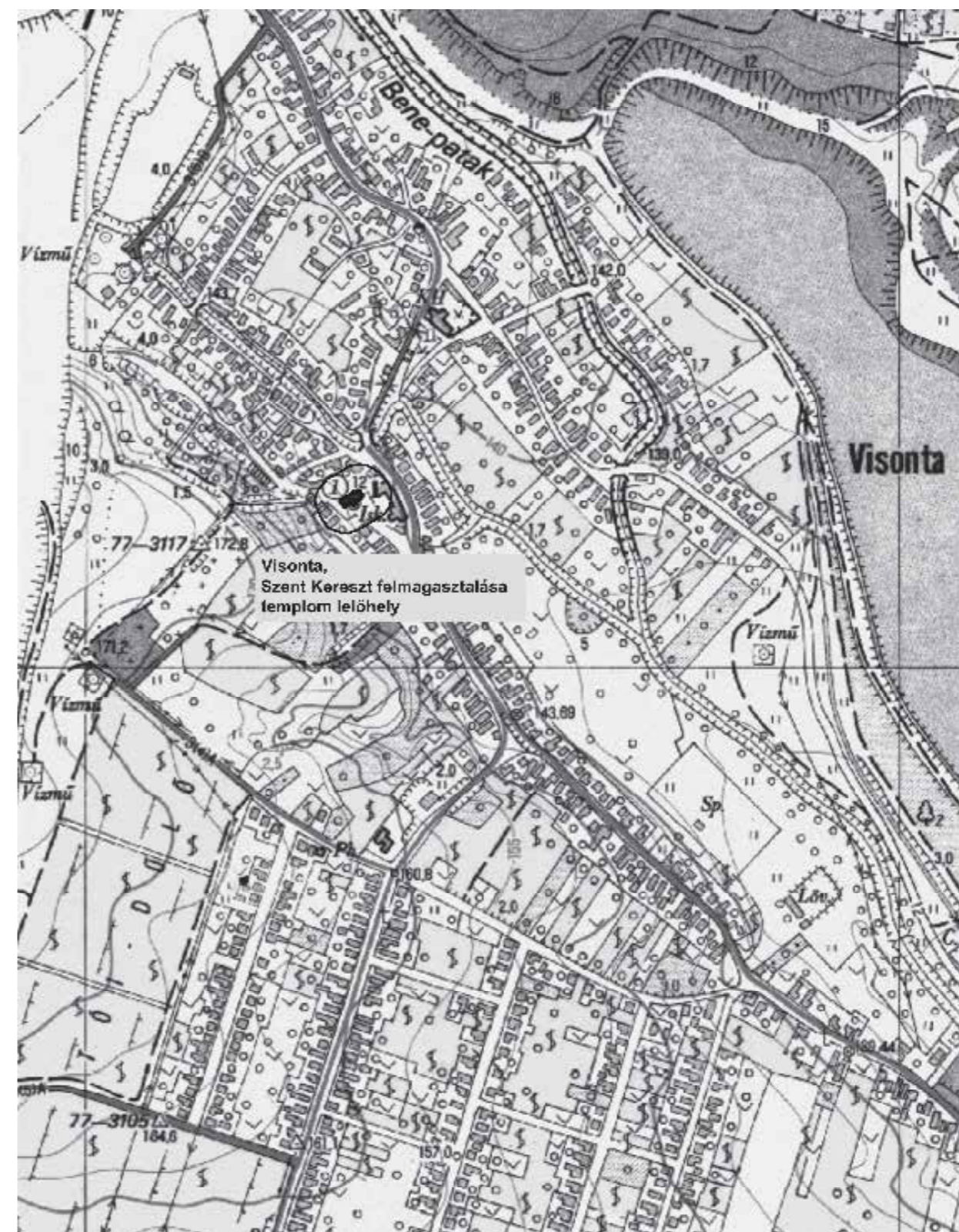
Genuine grave goods such as funerary oboli or wooden rosaries were rarely placed in the burials; in contrast, simple costume accessories such as bronze and iron clasps, simple hook-and-eye clasps, buttons and finger-rings as well as headdresses, textiles with metal threads and other clothing remains were more frequent.

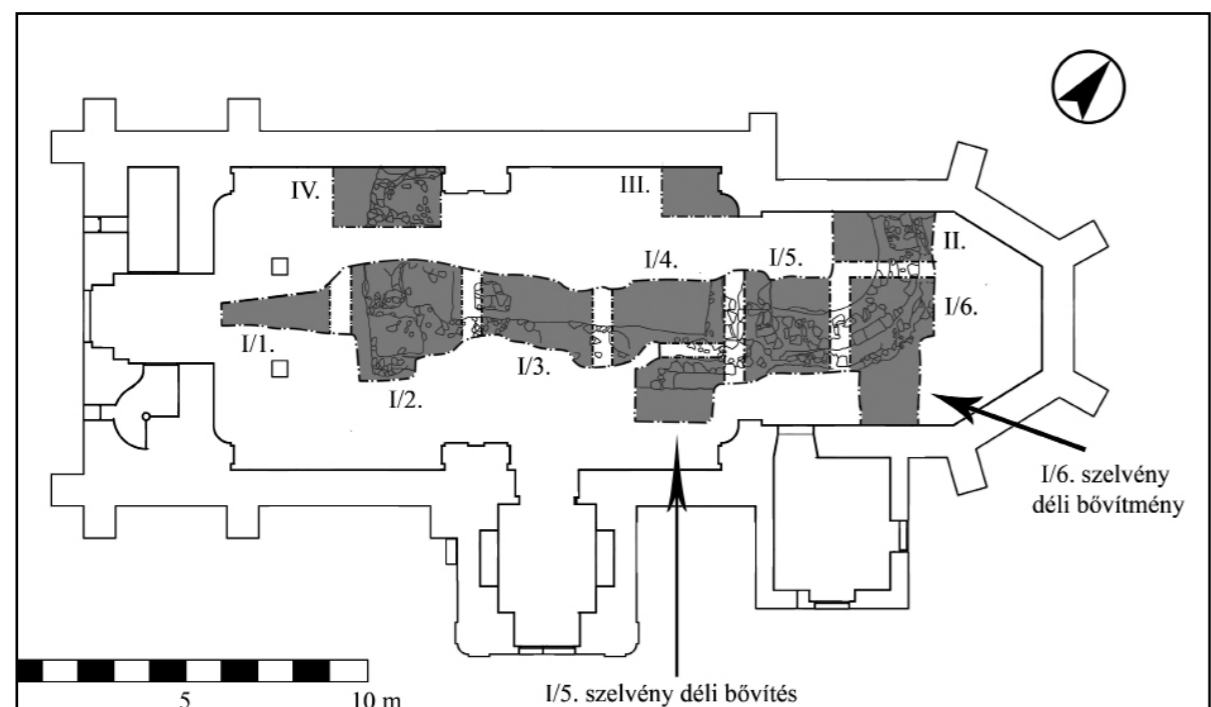
The area along the axis in front of the line of the triumphal arch was the most prestigious burial space in the church. We found five relatively well-preserved coffins in this area, four of which lay quite close to or underneath each other without disturbing each other (one male, one female and two child burials; *Figs 8–9*). The four burials are also linked by the decoration of the coffins with copper rivets. It seems likely that the four burials marked a family burial place.²⁰ The fifth, lowermost burial was disturbed by the overlying ones and the position of the skeletal remains suggested that it predated the other graves by several decades.²¹

The decoration of the coffins with copper rivets was not exclusive to the four central burials. We noted a similar decoration in the case of eight other coffins: seven of these lay fairly close to the sanctuary, while one lay quite far away (*Fig. 10*). The rivets usually covered the coffins quite densely, not only on the coffin lid. In many cases, round-headed rivets decorated with a six-pointed star were used, which probably secured the drapery covering the coffin and had originally probably been arranged into some sort of pattern or inscription.²² However, we were unable to read the probable texts owing to the poor state of preservation of the burials. One of the 18th century graves with a coffin resembling the ones described above stands out owing to the well-preserved dress remains found in it (*Figs 11–12*).

Irodalom • References

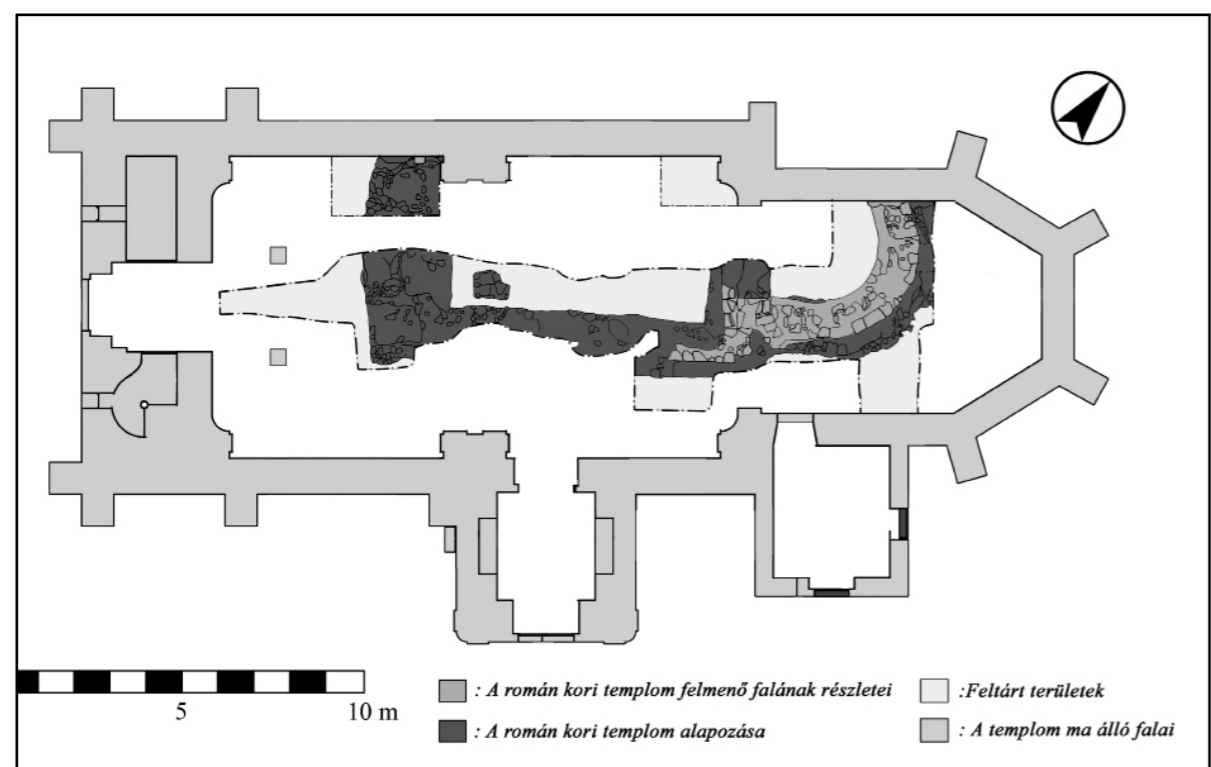
- BAKÓ 1975 BAKÓ F.: Visonta településtörténete és népi építkezésének sajátosságai. In: Bakó F. (Szerk.) Visonta. Fejezetek a falu történetéből. Eger 1975, 23–68.
- BOROVSKY 1909 BOROVSKY S.: Heves vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai) Budapest, é.n. [1909].
- CSÁNKI 1890 CSÁNKI D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. Budapest, 1890.
- ENGEL 1996 ENGEL P.: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest, 1996.
- ÉVINGER 2014 ÉVINGER S.: A Visonta Szt. Kereszt templom lelőhelyen előkerült emberi csontmaradványok általános antropológiai vizsgálata. Munkajelentés. Kézirat. 2014.
- FÜLÖP–KOPPÁNY 1999 FÜLÖP A.–KOPPÁNY A.: Visonta r. k. templom, műemléki szondázó kutatás. Dokumentáció. Kézirat. 1999.
- GÁL et al. 2014 GÁL V.–MISKOLCI M.–PASZTERNÁK I.: A gönci római katolikus plébániatemplom 2014. évi feltárása. In: Kósa P. (Szerk.) Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2014. Pécs 2014, 110–114.
- GYÖRFFY 1987 GYÖRFFY GY.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest, 1987.
- HMM III. DERCSÉNYI D.–VOIT P. (Szerk.): Heves Megye Műemlékei III. (Magyarország Műemléki Topográfiája) Budapest, 1978.
- KOVÁCS 1975 KOVÁCS B.: Visonta község középkori története. In: Bakó F. (Szerk.) Visonta. Fejezetek a falu történetéből. Eger 1975, 9–15.
- KOVÁCS 1997 KOVÁCS P.: A váci Fehérek templomában feltárt festett és textillel bevont koporsók restaurálása (The restoration of painted and textile covered coffins found in the Dominican Church in Vác). Műtárgyvédelem 26 (1997) 29–37.
- NAGY 1859 NAGY I.: Magyarország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Ötödik kötet. Budapest, 1859.
- NETYE 2012 NETYE Z. P.: Visonta története, jelene. Gyöngyös, 2012.
- NOVÁKI et al. 2009 NOVÁKI GY.–BARÁZ CS.–DÉNES J.–FELD I.–SÁRKÖZY S.: Heves megye várai az őskortól a kuruc korig. Budapest–Eger, 2009.
- RÁDULY 1997 RÁDULY E.: A váci Fehérek temploma kriptafeltárása (Opening of the crypt in the Dominican Church in Vác). Műtárgyvédelem 26 (1997) 21–27.

1. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. 1. Topográfiai térkép; 2. A 2013. évi ásátások kutatószelvényei (Kelemen Tamásné és Bácskai Györgyi építészeti felmérését felhasználva készítette: Nagy László, Nagy Szabolcs Balázs, Tanyi Sándor)

Fig. 1: Visonta, Church of the Holy Cross. 1. Topographic map; 2. trenches of the 2013 excavation (made by László Nagy, Szabolcs Balázs Nagy and Sándor Tanyi, based on the architectural survey by Mrs. Tamás Kelemen and Györgyi Bácskai)

2. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Az Árpád-kori templom feltárt részletei (Kelemen Tamásné és Bácskai Györgyi építészeti felmérését felhasználva készítette: Nagy László, Nagy Szabolcs Balázs, Tanyi Sándor)

Fig. 2: Visonta, Church of the Holy Cross. Excavated sections of the Árpadian Age church (made by László Nagy, Szabolcs Balázs Nagy and Sándor Tanyi, based on the architectural survey by Mrs. Tamás Kelemen and Györgyi Bácskai)

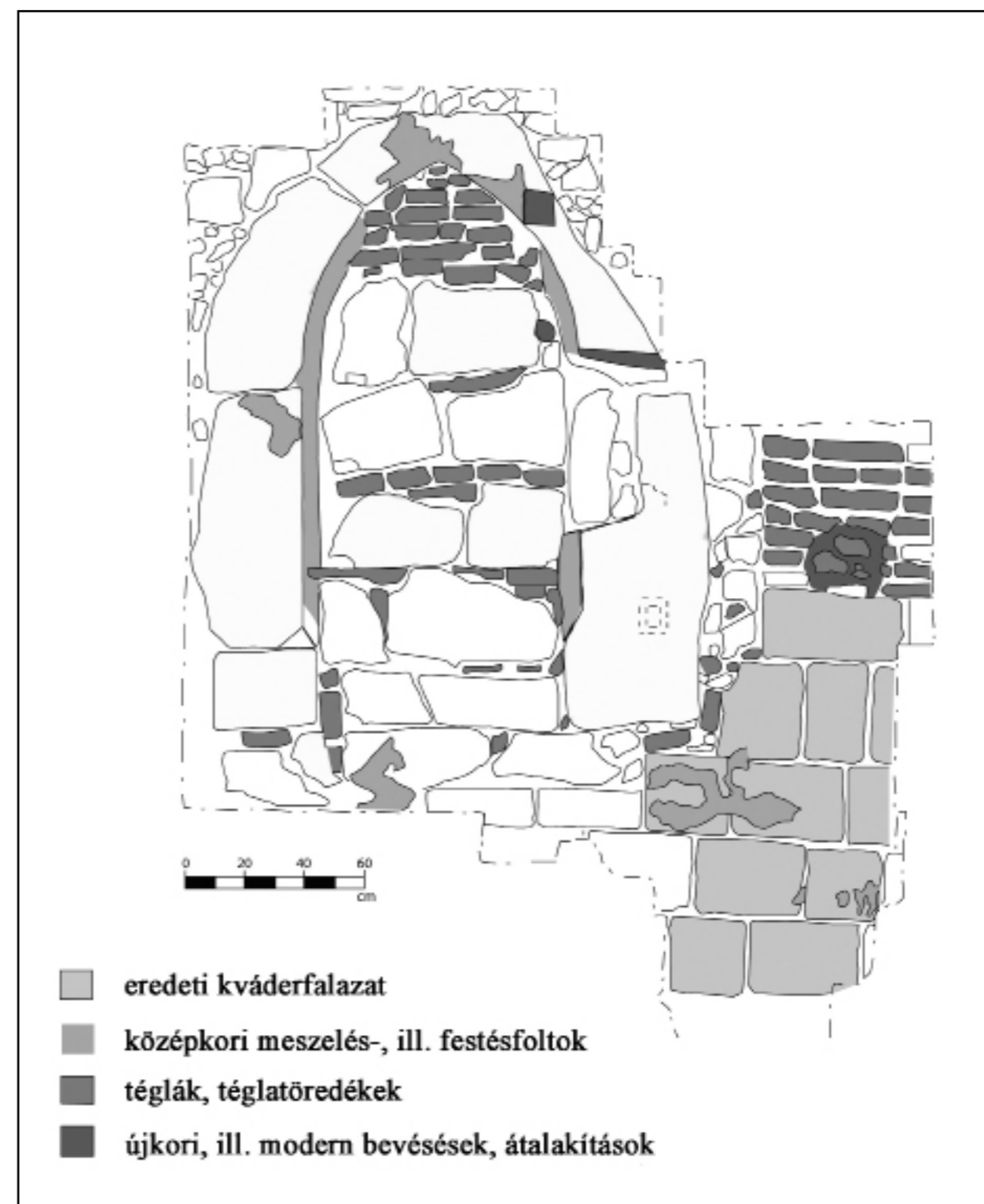

3. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Az Árpád-kori szentélyfal maradványai Ny-i nézetből

Fig. 3: Visonta, Church of the Holy Cross. Remains of the sanctuary wall of the Árpadian Age church from the west

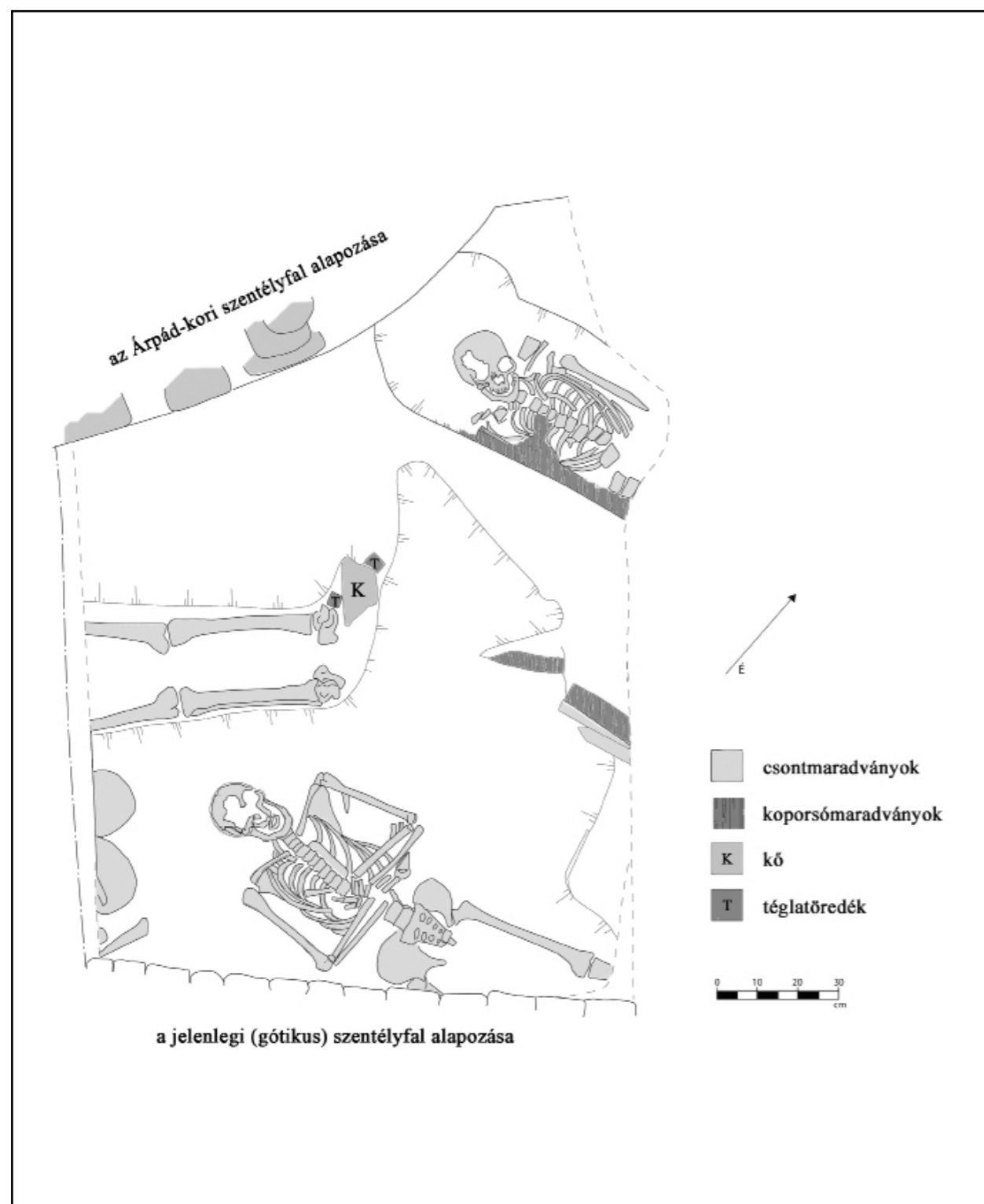

4. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Kutatóablak a hajó É-i falán: a kváderfalba bevágott csúcsíves ajtónyílás
 Fig. 4: Visonta, Church of the Holy Cross. Exploration of the northern wall of the nave: the ogival door frame cut into the ashlar wall

5. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Kutatóablak a hajó É-i falán: a kváderfalba bevágott csúcsíves ajtónyílás (Rajz: Nádai Zsófia)
 Fig. 5: Visonta, Church of the Holy Cross. Exploration of the northern wall of the nave: the ogival door frame cut into the ashlar wall (drawing: Zsófia Nádai)

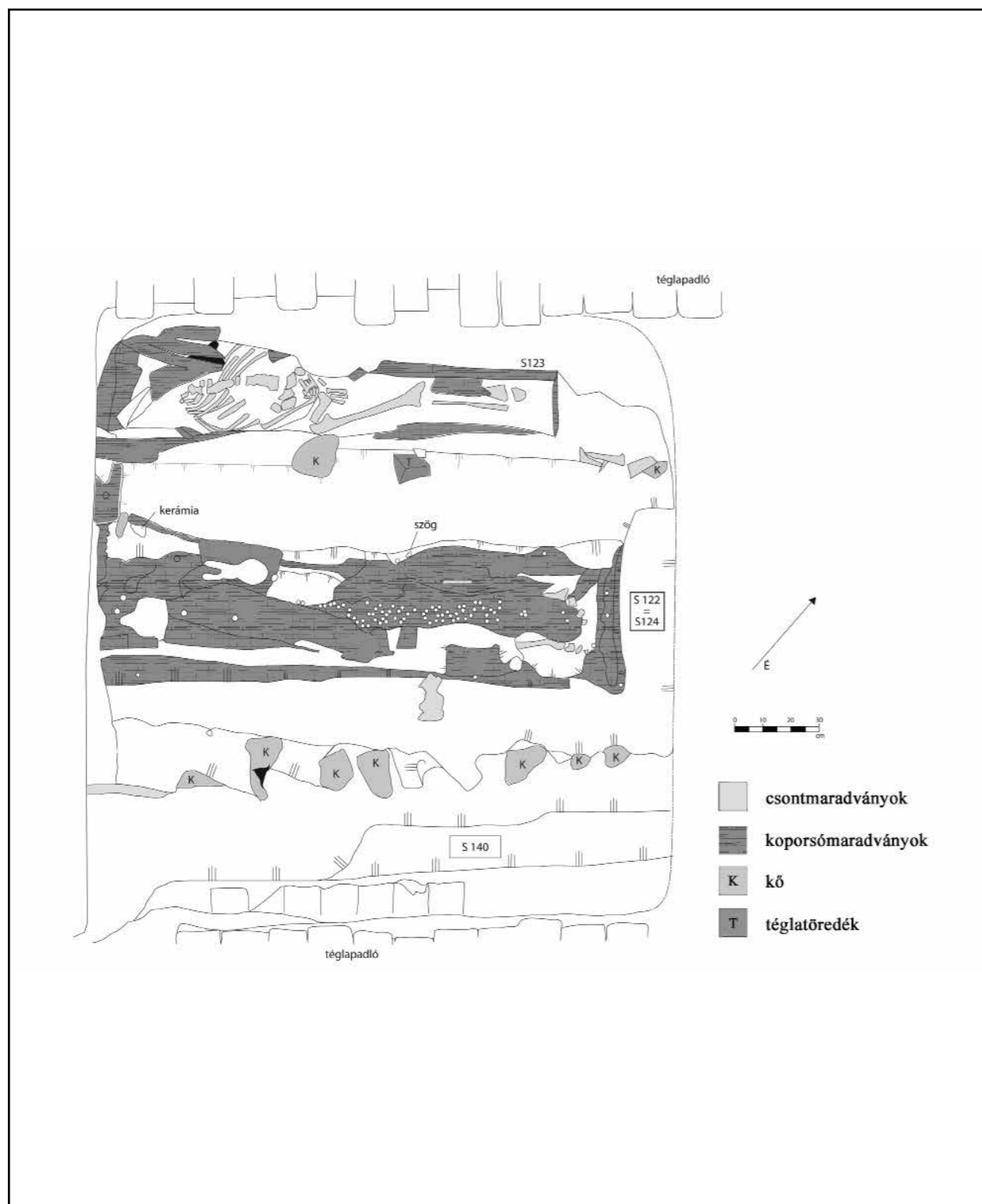
6. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Korai temetőrészlet az Árpád-kori szentélytől DK-re (I/6. szelvény D-i bővítése) (Rajz: Johácsi Szilvia, Nádai Zsófia)
 Fig. 6: Visonta, Church of the Holy Cross. Early cemetery section south-east of the Árpadian Age sanctuary, in the southern extension of Trench I/6 (drawing: Szilvia Johácsi and Zsófia Nádai)

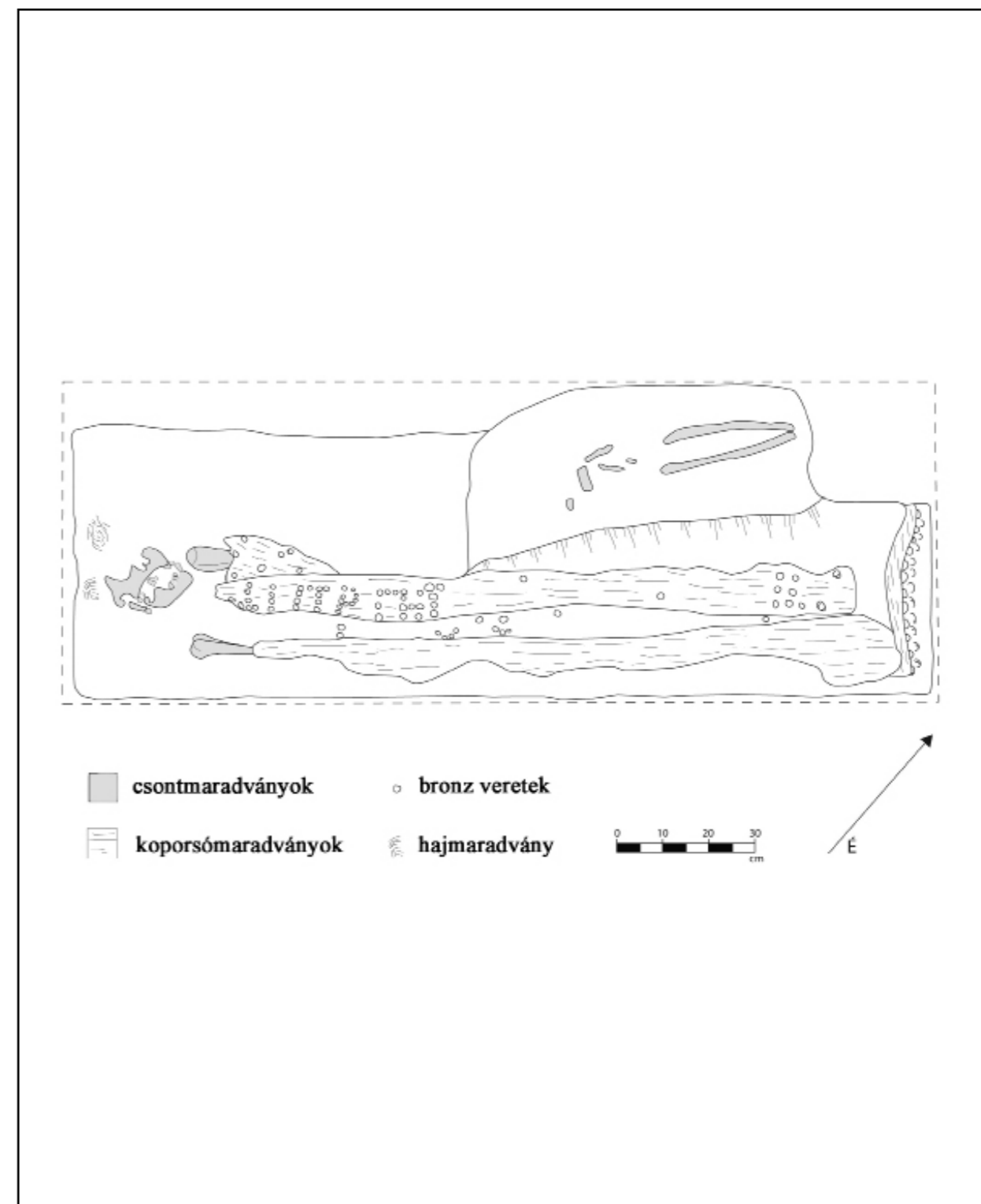
7. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Korai temetőrészlet a feltételezett osszárium részletével
 Fig. 7: Visonta, Church of the Holy Cross. Early cemetery section with a detail of the assumed ossuary

8. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Koporsós temetkezések a hajó középtengelyében, a diadalív vonala előtt (I/4. szelvény)
 Fig. 8: Visonta, Church of the Holy Cross. Coffin burials in the axis of the nave, before the line of the triumphal arch in Trench I/4

9. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Koporsós temetkezések a hajó középtengelyében, a diadalív vonala előtt. A D felé eső koporsón megfigyelhetők a bronzveretek. (Rajz: Johácsi Szilvia, Nádai Zsófia)
 Fig. 9: Visonta, Church of the Holy Cross. Coffin burials in the axis of the nave, before the line of the triumphal arch, with copper rivets on the coffin to the south (drawing: Szilvia Johácsi and Zsófia Nádai)

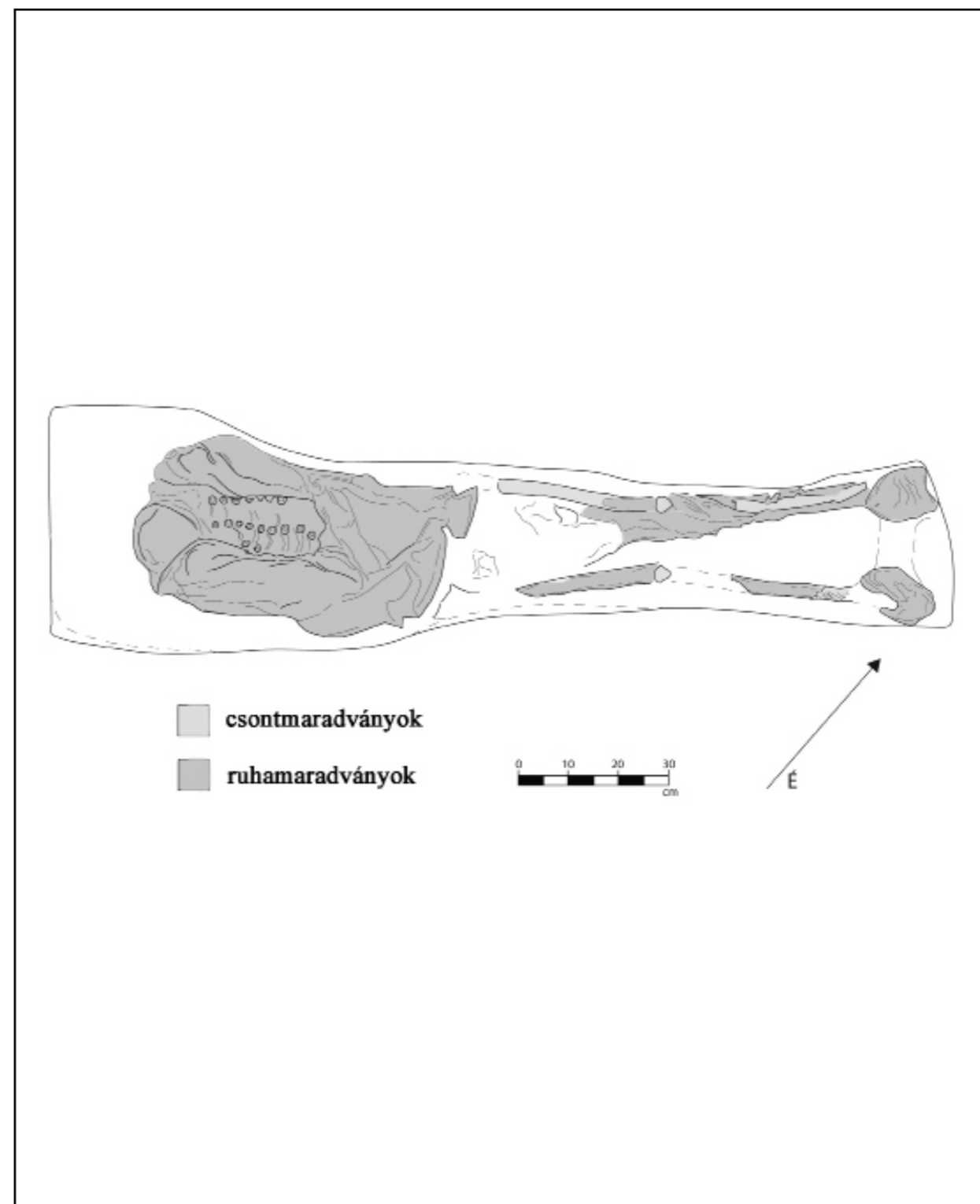

10. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. Bronzveretes koporsós temetkezés (I/3-4. szelvény. Rajz: Groma Katalin)
 Fig. 10: Visonta, Church of the Holy Cross. Coffin burial with copper rivets in Trench I/3-4 (drawing: Katalin Groma)

11. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. 18. századi temetkezés kivételes állapotban megőrződött ruhamaradványokkal

Fig. 11: Visonta, Church of the Holy Cross. 18th century burial with exceptionally well-preserved dress remains

12. kép: Visonta, Szent Kereszt felmagasztalása templom. 18. századi temetkezés kivételes állapotban megőrződött ruhamaradványokkal (Rajz: Szalai Emese)

Fig. 12: Visonta, Church of the Holy Cross. 18th century burial with exceptionally well-preserved dress remains (drawing: Emese Szalai)